

บทที่ 2

ทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง “แนวคิดเชิงวิพากษ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม –วัฒนธรรม ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ในมิติชนสุดสัปดาห์” นี้ จะนำแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ มาใช้ใน 2 ส่วน คือ

ส่วนแรก จะนำแนวคิดของนักคิดคนสำคัญของไทย 5 คน ที่มีต่อความเป็นไปต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย มาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาและอธิบายแนวคิดเชิงวิพากษ์ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์

ส่วนที่สอง แม้จะไม่ใช่สื่อมวลชนเต็มตัว (โดยมีอาชีพหลักคือรับราชการสอนหนังสือในมหาวิทยาลัย และภายหลังจากเกษียณอายุราชการก็เคลื่อนไหวทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อสังคม) แต่เมื่อได้มาเป็นคอลัมนิสต์แสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ผ่านบทความประจำของตนซึ่งตีพิมพ์ลงในสื่อที่มีอิทธิพลค่อนข้างสูงต่อสาธารณชน จึงเป็นการยากที่นิธิจะปฏิเสธว่าตนเองไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของสถาบันสื่อมวลชน ดังนั้น บทความของเขาและบทบาทของเขาในแง่ที่เกี่ยวข้องกับแวดวงสื่อสารมวลชนและนิเทศศาสตร์ ก็จะถูกนำมาพิจารณาด้วยเช่นกัน โดยจะใช้ทฤษฎีเชิงบรรทัดฐานของสื่อมวลชน แนวคิดบทบาทหน้าที่ทางสังคมของสื่อมวลชน แนวคิดการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง และหลักจรรยาบรรณของนักสื่อสารมวลชน เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์

ทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ ได้แก่

แนวคิดของ 5 นักคิดชั้นนำของไทย

ชัชอนันต์ สมุทวณิช (2533 : 113 –118)

ชัชอนันต์วิเคราะห์การเมืองไทยว่า เสถียรภาพของระบบกึ่งประชาธิปไตยนับตั้งแต่ พ.ศ.2521 เป็นต้นมา เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างประเทศที่ สหรัฐอเมริกากับจีนทวีความสัมพันธ์กันมากขึ้น ความสัมพันธ์ไทย-จีนที่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการ นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2518 ก็ล้าลึกมากขึ้น โดยจีน (ทั้งสาธารณรัฐประชาชนจีนและชาวจีนในเมืองไทย) กลายเป็นมหามิตรและเป็นปัจจัยด้านบวกของการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ชนชั้นกระฎุมพี

เชื้อสายจีนจึงมีโอกาที่จะสืบสานผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากขึ้นเป็นทวีคูณ มีผลทำให้การขยายตัวของทุนระหว่างไทย ฮองกง ไต้หวัน จีน มีพลวัตสูงยิ่งขึ้น

ชนชั้นกรรมพี้อาศัยพรรคการเมืองเป็นเครื่องมือในการปกป้องคุ้มครองและเพิ่มพูนอำนาจทางเศรษฐกิจได้ โดยทุ่มเททุนในการแข่งขันเพื่อหาเสียงเลือกตั้งและแข่งขันกันดำรงตำแหน่งทางการเมืองระดับสูง ทุนที่ทุ่มเทเพื่อการนี้จัดว่าเป็นการลงทุนและเป็นการโอนถ่ายค่าเช่า (rent) เดิมที่ต้องเสียให้ข้าราชการในยุคก่อนไป เพื่อเป็นค่าคุ้มครองและค่าแลกเปลี่ยนผลประโยชน์

การขาดประชาธิปไตยมาเป็นเวลานานและการที่สถาบันทางการเมืองไม่มีความต่อเนื่อง มีผลทำให้ลักษณะของการเมืองไทยขาดวิวัฒนาการของชนชั้นกรรมพี้อาศัยที่ค่อยๆ ปรับเปลี่ยนอำนาจทางการเมืองและอำนาจทางสังคมเหมือนดังที่เป็นอยู่ในสังคมตะวันตก ลักษณะการเข้าสู่อำนาจทางการเมืองที่มีระยะเวลาการพัฒนาที่สั้น จึงเป็นการเร่งลงทุนเพื่อหาผลตอบแทนในระยะสั้นด้วยการซื้อคะแนนเสียง และวิธีการวิปริตอื่น ๆ อันเป็นผลเสียต่อเสถียรภาพของระบอบประชาธิปไตย เพราะพฤติกรรมดังกล่าวก่อให้เกิดการไม่ยอมรับความชอบธรรมของกระบวนการเลือกตั้ง ตลอดจนไม่ยอมรับศักดิ์ศรีของสภาผู้แทนราษฎร

ในระดับภูมิภาคและท้องถิ่นก็เกิดปรากฏการณ์ในทำนองเดียวกัน เนื่องจากประเทศไทยเป็นรัฐเดี่ยว (unitary state) การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระดับชาติจึงมีผลสะท้อนต่อการปกครองท้องถิ่นเสมอ การที่ท้องถิ่นขาดกระบวนการประชาธิปไตยอย่างต่อเนื่อง และถูกระบบราชการ อำนาจทางราชการปิดกั้นมาเป็นเวลานาน ก็มีผลให้อำนาจท้องถิ่นหมดหนทางที่จะเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจระดับท้องถิ่นและจังหวัด จึงค่อยๆ พัฒนาเป็นอำนาจนอกระบบในลักษณะอิทธิพลของมาเฟียหรือ "เจ้าพ่อ" ซึ่งในหลายแห่งกลายเป็นอำนาจซ่อนอยู่ในอำนาจรัฐ ทำให้อำนาจรัฐต้องเผชิญกับปัญหาในการจำกัดควบคุมมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว เช่น บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก เป็นต้น

การขาดสถาบันทางการเมืองที่เป็นตัวกลาง (intermediate political institutions) และการล่าช้าของชนชั้นกลางนอกระบบราชการที่มีบทบาททางการเมืองไทย มีการพัฒนาไปในลักษณะที่แตกต่างไปจากสังคมอื่น ความอ่อนแอและการขาดความชอบธรรมของพรรคการเมืองและรัฐสภา ทำให้เกิดสถาบันของอิทธิพลเถื่อนภายนอกกระบวนการเมือง นอกระบบราชการ ซึ่งนับวันก็ยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้น ในฐานะที่เป็นหัวคะแนน ผู้สนับสนุนพรรคการเมืองและองค์กรตัวแทนต่างๆ ในระดับจังหวัดและตำบล ทำให้เกิดลักษณะที่ไม่เป็นตัวแทนอย่างแท้จริงของ

ประชาชนตามที่พรรคการเมืองอ้าง ผลประโยชน์ของสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วก็มีความหลากหลายและละเอียดอ่อน จนพรรคการเมืองไม่สามารถทำหน้าที่เป็นตัวแทนของผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกันมากนักได้ จึงไม่น่าแปลกที่ประชาชนหลายกลุ่มต้องเผชิญปัญหาสภาพแวดล้อมที่ दिनทำกิน ความแห้งแล้ง

ในอดีตก่อนการตกผลึกของระบอบกึ่งประชาธิปไตย การเมืองไทยได้เผชิญกับระยะเปลี่ยนผ่าน (transitional period) มาหลายครั้ง แต่ก็ไม่สามารถจะเข้าสู่ระยะความเป็นปึกแผ่นแน่นอน (consolidation period) ทั้งนี้ เนื่องจากการเมืองไทยมีแต่ระบอบ (regime) แต่ไร้ระบบ (system) ในความหมายที่แท้จริง รัฐได้รวมเอาอำนาจทางการเมืองทางการบริหารเข้าไว้ด้วยกัน และใช้อำนาจนั้นกีดกันการเติบโตของกระฎุมพี ผลที่เกิดขึ้นก็คือรัฐมีความมั่นคงทางอำนาจเฉพาะส่วนที่เป็นอำนาจของกลไกของรัฐ แต่ขาดขีดความมั่นคง และระบอบการเมืองก็ขาดเสถียรภาพ

ประชาสังคม (Civil Society) ที่รัฐครอบงำอยู่และเอื้อประโยชน์ให้มากที่สุด ไม่ใช่ภาคประชาชน (People's sector) หากเป็นภาคเอกชน (Private sector) เพราะภาคเอกชนมีกำลังทางเศรษฐกิจสูง มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว และเป็นภาคที่รัฐต้องการเอาเป็นพวก (co-opt) ในขณะที่ภาคประชาชนยังมีการจัดตั้งไม่ได้นัก

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจนั้นส่งผลกระทบต่อโครงสร้างของสังคมไทย การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางอาชีพและสถานภาพทางเศรษฐกิจ - สังคม ทำให้เกิดการขยายตัวของชนชั้นกลางซึ่งจัดว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญทางการเมือง ชนชั้นกลางเป็นกลุ่มประชากรที่มีศักยภาพทางการเมืองสูง วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางจึงเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไชทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นหลัก การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านอาชีพและสถานภาพทางสังคมเศรษฐกิจของประชาชน อย่างไรก็ตามความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทในประเทศไทยยังคงเหมือนเดิมหรือแย่ลง เช่น ในเขตเมืองนั้นยังมีสาธารณูปโภคที่เพียบพร้อมกว่าในเขตชนบท วิถีชีวิตของคนเมืองจึงมีความสะดวกสบายมากกว่า เป็นต้น

ลักษณะเด่นของระบบเศรษฐกิจไทย ได้แก่ ความสามารถในการอยู่รอดและการต้านแรงเสียดทานจากการตกต่ำและความผันผวนของเศรษฐกิจโลก ขณะที่ลักษณะเด่นของสังคมไทยคือการมีพหุลักษณะที่หลากหลายทั้งทางด้านเชื้อชาติ วัฒนธรรมประเพณีของกลุ่มชน

ธีรยุทธ บุญมี

ธีรยุทธได้เสนอแนวคิดเรื่อง "สังคมพหุนิยม" ซึ่งครอบคลุมเรื่องราวทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม - วัฒนธรรมของไทย ดังนี้คือ (2543 : 5 - 6)

1. ความคิดพหุสังคม (Plural Society) เป็นพัฒนาการอีกขั้นหนึ่งของสังคมไทยในอันที่จะยอมรับความแตกต่างหลากหลาย สิทธิในการดำรงอยู่ สิทธิในการแสดงความคิดเห็นทางการเมือง หรือผลประโยชน์ของคนกลุ่มต่างๆ พหุสังคมจะสะท้อนวาทะอีกขั้นหนึ่งของคนไทย เพราะประวัติศาสตร์ทางการเมืองที่ผ่านมาบังคับให้เราต้องคิดแบบแยกขั้ว เป็นเผด็จการ ประชาธิปไตย เป็นซ้าย - ขวา เป็นอนุรักษ - ก้าวหน้า และแต่ละฝ่ายปฏิเสธการดำรงอยู่และพยายามทำลายการดำรงอยู่ของอีกฝ่าย นอกจากนี้ พหุสังคมจะเกิดขึ้นจริงได้ยังต้องผ่านการสร้างกลไกทางกฎหมาย กลไกทางสังคมที่ดีขึ้นมา เพื่อให้แต่ละส่วนรู้สึกว่าคุณเองได้รับความยุติธรรม ได้รับโอกาสที่ใกล้เคียงกันในการพัฒนาตนเองด้วย

2. แนวคิดพหุสังคมยังรวมถึง พหุการเมือง (Plural Politics) คือการยอมรับว่านอกจากการเมืองแบบตัวแทนแล้ว (เช่น การเลือกตั้ง ส.ส., ส.ว., ฯลฯ) ยังมีการเมืองทางตรง การเมืองภาคประชาชน การเมืองทางเลือก การประท้วง พหุสังคมหรือพหุการเมืองยังปฏิเสธการผูกขาดอำนาจให้อยู่ในเฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ปัจจุบันภาคการเมืองพยายามอ้างความชอบธรรมจากประชาธิปไตยแบบเลือกตั้ง (ซึ่งประชาชนต่อสู้อาจได้) เพื่อผูกขาดอำนาจไว้ในกลุ่มตน และกดฝ่ายอื่นๆ ไม่ให้มาตรวจสอบทัดทานอำนาจของตัวเองได้ ภารกิจในขณะนี้ก็คือ การชี้ให้เห็นว่าทุกๆ ส่วนไม่ว่าจะเป็นการเมือง สื่อมวลชน นักวิชาการ ชุมชนเมือง ชุมชนชนบท ภาคสังคม กลุ่มองค์กรเอ็นจีโอ ต่างมีความชอบธรรมของตน มีอำนาจในการตรวจสอบกดดันซึ่งกันและกัน ต่างต้องเร่งสร้างความชอบธรรมให้ตนเอง แต่ในความจริงภาคการเมืองไทยเสื่อมหรือมีความชอบธรรมน้อย ทั้งจากแหล่งที่มาและจากผลงาน กล่าวในเชิงที่มา ภาคการเมืองไทยไม่ได้มาจากการใช้สิทธิของประชาชน แต่มาจากการซื้อสิทธิจากประชาชน การปฏิบัติงานก็มีลักษณะเป็นตัวเหนี่ยว ถ่วงดึง จุดรั้ง เป็นกาฝากที่เกาะกินผลพวงจากการพัฒนาประเทศมากกว่า ด้วยลักษณะดังกล่าว ทำให้การทำงานหรือหน้าที่ทางสังคมของการเมืองไทยขาดความชอบธรรมไปด้วย กล่าวคือ

- เป็นตัวบั่นทอนประสิทธิภาพและความสามารถในการแข่งขันของระบบเศรษฐกิจไทยโดยรวม
- ระบบราชการถูกกดทับโดยระบบการเมืองจนทรุดต่ำแย่ทั้งประสิทธิภาพและขวัญกำลังใจการทำงาน

- ระบบยุติธรรมและการบังคับใช้กฎหมาย ไม่ว่าจะเป็นครา ภัยการ ตำรวจถูกแทรกแซงโดย การเมืองมากขึ้น กฎหมายศักดิ์สิทธิ์น้อยลง ความเป็นกักกัวน พรรคพวก ตั้งแต่วงราชการ ธุรกิจการเมืองมีสูง จนอาจเกิดความรุนแรงและสภาพอนาธิปไตยในทุกๆ ด้านขึ้นมาก็เป็นได้
- ผลเสียโดยรวมของการเมืองธนูอุปถัมภ์ส่งผลไปยังระบบราชการ ระบบยุติธรรมและโครงสร้าง สังคมและคุณธรรมสังคมให้เสื่อมลง เพราะต้นทุนของการมีฐานะตำแหน่งใดๆ ไม่ว่าจะเป็ นข้าราชการ นักการเมือง ทุกระดับสูงขึ้นจากการซื้อหาส่งส่วย การคอร์รัปชันจึงเพิ่มสูงขึ้น และ ยังทำให้นโยบายและมาตรการหรือการปฏิรูปใดๆ เป็นผลได้ลำบาก

การสนองความคิดพหุสังคมและพหุการเมืองมีวัตถุประสงค์อย่างหนึ่งก็เพื่อถ่วงรั้งไม่ให้ ภาคการเมืองรวบอำนาจเร็วเกินไป แต่ต้องเร่งสร้างสังคมและการเมืองของฝ่ายประชาชนให้ เข้มแข็งขึ้นมาถ่วงดุลได้อย่างเหมาะสมในช่วงทศวรรษนี้ นอกจากนี้ พหุการเมืองในแบบที่ลึกซึ้ง มากกว่าที่นักทฤษฎีตะวันตกพูดถึงเมื่อศตวรรษที่ 18 -19 นั้น ยังต้องเน้นถึงความแตกต่างหรือ การให้โอกาสสร้าง ความแตกต่างด้วย (Difference หรือ Alternative) ทั้งนี้ เพราะในโลกปัจจุบัน ซึ่งกระแสของทุนโลกาภิวัตน์ วัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ รุนแรงมาก มีผู้คนและนักคิดจำนวนมากที่ มองเห็นว่าแนวทางเช่นนี้เป็นหายนะของโลกและมนุษยชาติ จึงพยายามใช้ชีวิตแบบใหม่ คำตอบ แบบใหม่ กล่าวโดยรวมก็คือ การแสวงหาทางเลือกใหม่ จนอาจกล่าวได้ว่าการเมืองแบบ พหุการเมืองจะต้องมีการเมืองแบบทางเลือกใหม่ เป็นองค์ประกอบสำคัญ หรือพหุสังคมเองก็ต้อง มีสังคมทางเลือกเป็นองค์ประกอบสำคัญเช่นกัน

3. นอกจากพหุสังคมแล้วยังมีพหุวัฒนธรรม (Multiculturalism) หรือการยอมรับว่าใน แต่ละสังคมจะมีคนกลุ่มย่อยๆ ที่มีชาติพันธุ์ต่างๆ กันไป มีภาษา มีความเชื่อ มีขนบธรรมเนียม ประเพณีต่างกันไป นี่เป็นความจริงพื้นฐานที่ยอมรับกันกว้างขวางไม่ว่าจะเป็นโลกทางธรรมชาติ หรือโลกทางสังคม ไม่มีเชื้อชาติบริสุทธิ์ ภาษาบริสุทธิ์ วัฒนธรรมบริสุทธิ์ แต่มีการอยู่ร่วมกัน ขอยืมผสมผสานสร้างเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มย่อยๆ พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปไม่รู้จบสิ้น ในอดีต เกือบทุกประเทศมีแนวโน้มที่ชนชั้นสูงหรือกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใหญ่กว่าดูถูกดูแคลนกลุ่มที่ด้อยกว่าหรือ ศิลปวัฒนธรรมพื้นถิ่นต่างๆ กระทั่งมุ่งทำลายล้างวัฒนธรรมย่อยๆ เหล่านี้ทิ้งไป แต่ยุคปัจจุบัน ทัศนคติในโลกเปลี่ยนไปมาก ไม่เพียงแต่ความเคารพในวัฒนธรรมย่อยต่างๆ มีมากขึ้น หาก ยังมีแนวโน้มชื่นชมยินดีกับวัฒนธรรมย่อยที่หลากหลาย และแลกเปลี่ยนความชื่นชมยินดีนี้ ซึ่งกันและกัน มองเห็นเป็นทุนทางสังคม – วัฒนธรรมร่วมกัน พหุวัฒนธรรมมีค่ายิ่งต่อ ระบบเศรษฐกิจ ที่ไม่เน้น High - tech แต่เป็น High - service เช่น การท่องเที่ยว หรือบริการ ด้านการแพทย์ การศึกษา การเงิน ฯลฯ และพหุวัฒนธรรมไม่ขัดแย้งกับแนวคิดว่ ราชอาณาจักรไทยเป็นหนึ่งเดียวไม่อาจแบ่งแยกได้แต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่ทุกสังคม

สมัยใหม่หรือทุกพหุสังคมจะต้องเผชิญก็คือ พหุสังคมจะมีวิธีการจัดการอย่างไรกับวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมใหม่ๆ ที่คนเคยมองว่าเป็นความเสี่ยง ความไม่เหมาะสม บางเรื่องสังคมอาจยอมรับ เช่น สิทธิของ วิถีชีวิตแบบรักร่วมเพศ แต่บางเรื่อง เช่น การมีเพศสัมพันธ์กับเด็ก การใช้ยาเสพติด สังคมยังมองว่าเป็นเรื่องเสี่ยง เป็นเรื่องไม่เหมาะสมที่จะต้องป้องกันไม่ให้เกิดขึ้น การหากฎเกณฑ์เส้นแบ่งว่าอะไรควรรับหรือไม่จะเป็นปัญหาใหญ่ที่สุดสำหรับพหุสังคม ซึ่งในทศวรรษต่อไป สังคมไทยคงต้องถกเถียงและพัฒนากฎเกณฑ์นี้ต่อไปไม่หยุดยั้ง

4. ความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ปรัชญาปัจจุบันบอกเราว่า ความแตกต่าง ความหลากหลาย สะท้อนความจริงของโลกได้ถูกต้องกว่าความคิดที่เชื่อว่าโลกเป็นหนึ่งเดียว (Monism) หรือเป็นสอง (Dualism) ความคิดเรื่องความแตกต่างหลากหลายถ้านำมาประยุกต์ใช้กับนโยบายด้านต่างๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การทหาร ความมั่นคงของประเทศ น่าจะนำพาความมั่นคงปลอดภัย มีโอกาสอยู่รอด และก้าวหน้ามาให้มากกว่าความคิดเป็นหนึ่งเดียวหรือแนวเดียว

ความคิดพหุนิยมทางเศรษฐกิจ (Plural Economics) คือ การมองทิศทางเศรษฐกิจไทยให้กว้างขึ้นกว่าการก้าวตามทฤษฎีพัฒนาเชิงเดียว (Modernization) จาก import substitution เป็น export oriented หรือการปล่อยให้ตลาดทุนโลกเป็นตัวกำหนดจังหวะก้าวการพัฒนาเศรษฐกิจไทย โดยให้ความสนใจกับความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล ธรรมชาติ วัฒนธรรม สถาบันต่างๆ ของเรา และพัฒนาเศรษฐกิจตามความหลากหลายต่างๆ ของเรา อาจเน้นจุดที่เราจะแข่งขันกับคนอื่นหรือสร้างมูลค่าสูงสุดให้กับตัวเองได้ โดยไม่โน้มเอียงข้างเศรษฐกิจการเกษตรอย่างเดียว หรือพัฒนาอุตสาหกรรมแบบก้าวตามประเทศที่ล้ำหน้าเราไปแล้วอย่างไม่คำนึงว่ามีความเหมาะสมกับเราหรือไม่

การนำแนวคิดข้างต้นซึ่งธีรยุทธใช้คำเต็มว่าพหุสังคมที่ยุติธรรมและก้าวหน้า มาใช้ในการศึกษาวิจัยนี้ เพราะแม้ธีรยุทธจะตั้งใจนำเสนอแนวคิดของเขาออกมาเพื่อปกป้องทิศทางการที่คาดว่าสังคมไทยกำลังจะก้าวเดินไปในช่วงเวลา 1 ทศวรรษข้างหน้า แต่แนวคิดดังกล่าวก็สามารถสะท้อนให้เห็นภาพอันชัดเจนของสังคมไทยในช่วงเวลาที่ผ่านมาควบคู่กันไปด้วย เนื่องจากธีรยุทธได้พัฒนาแนวคิดสังคมพหุนิยมจากการมองเห็นข้อบกพร่องและจุดอ่อนจุดด้อยในด้านต่างๆ ของสังคมไทยในอดีต ซึ่งสมควรได้รับการแก้ไขและปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าเดิม

ประเวศ วะสี (2517 : 58 – 71 อ้างถึงใน อรสา ศรีสุขเสริม, 2538 : 21)

ประเวศมองว่า การปะทะกันระหว่างกระแสวัฒนธรรมตะวันตกกับวิถีดั้งเดิมของคนไทย นั้น ส่งผลให้ผู้คนในสังคมไทยตกอยู่ภายใต้อำนาจของวัตถุนิยม และมองเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ลดน้อยถอยลง ในขณะที่เดียวกันอำนาจของความต้องการเงินตราได้กลายเป็นเครื่องกำหนดการกระทำของทุกฝ่ายในสังคม

ปัญหาต่างๆ ในสังคมไทยนั้น ต้องจัดการแก้ไขด้วยการทำให้เกิดสิ่งต่างๆ ดังต่อไปนี้

- การประหยัดตัดความฟุ้งเฟ้อ
- การใช้ชีวิตที่สงบ
- การกระจายทรัพยากรที่ยุติธรรม
- การจัดการสาธารณูปโภคเพื่อประชาชน
- การลดบทบาทของระบบราชการ
- การพัฒนาชุมชน
- สร้างอุดมการณ์ให้ทหาร – ตำรวจ ทำงานเพื่อปกป้องประโยชน์ของประชาชน
- แก้ปัญหาของประเทศด้วยอุดมการณ์ที่เข้ากับลักษณะความเป็นไทยด้วยวิธีการของไทยเอง
- เนื่องจากต่างชาติเข้ามามีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมการศึกษาและเศรษฐกิจของไทยมากเกินไป
- ตั้งจุดมุ่งหมายของการศึกษาให้ชัดเจน โดยทำให้คนรู้จักคุณค่าและเข้าใจสังคมจนนำมาซึ่งความรับผิดชอบต่อสังคม รวมไปถึงการส่งเสริมวรรณกรรมที่มีคุณค่าต่ออุดมการณ์ เพราะวรรณกรรมเป็นสิ่งที่มามีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของประชาชน
- ให้ศาสนาเป็นกำลังสำคัญในการช่วยพัฒนาสังคม
- รักษาไว้ซึ่งสถาบันที่เป็นศูนย์รวมและเป็นเอกลักษณ์ของไทย นั่นคือ สถาบันพระมหากษัตริย์

ประเวศ วะสี มองภาพรวมว่า สังคมไทยเสื่อมโทรมลงก็ด้วยความเจริญทางด้านวัตถุ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของปัญหาในระบบการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของไทย

สุลักษณ์ ศิวรักษ์

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ หรือที่รู้จักกันเป็นอย่างดีในนาม สิวรักษ์ (2529 : 181 – 184, 2537 : 70 – 73) นั้น มีความเห็นว่าเหตุปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นมากมายในสังคมไทย ก็คือ แนวคิดพื้นฐานในการปกครองบ้านเมืองซึ่งตั้งอยู่บนทัศนะร่วมของผู้กุมอำนาจรัฐที่ว่า ประชาชนไม่มีศักยภาพทางความคิดและการจัดการที่เพียงพอในการแก้ไขหรือรับมือกับปัญหาและความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น ดังนั้นอำนาจในการบริหารประเทศจึงถูกรวบอยู่ในมือของ

ชนชั้นปกครองมาโดยตลอด โดยมีระบบราชการเป็นกลไกสำคัญอันทรงประสิทธิภาพ เมื่อเป็นเช่นนี้แนวคิดในเรื่องการกระจายอำนาจให้แก่ประชาชนที่ผ่านมาจึงเป็นแนวคิดที่ไม่ค่อยได้รับการส่งเสริมอย่างจริงจัง

นอกจากนี้ผู้ปกครองซึ่งก็ได้แก่ นักการเมืองกับข้าราชการ ยังได้ร่วมมือกับกลุ่มธุรกิจหรือกลุ่มทุนต่างๆ ในการสร้างและขยายเครือข่ายทางการเมืองและทางธุรกิจขึ้น เพื่อแสวงหาและกอบโกยผลประโยชน์ใส่ตนและพวกพ้องโดยใช้อำนาจรัฐเป็นเครื่องมือ มีการทุจริตคอร์รัปชันกันอย่างมากมายจนกลายเป็นค่านิยมอันเลวร้ายซึ่งฝังรากลึกโดยที่ไม่สามารถจะขจัดให้หมดสิ้นไปได้ง่ายๆ อย่างไรก็ตามปรากฏว่าสังคมกลับมีการยกย่องคนที่มีหน้ามีตาในบ้านเมืองอย่างเชื่องๆ แม้ส่วนใหญ่ของคนเหล่านี้จะปราศจากศีลธรรมจรรยาก็ตาม

ขณะเดียวกันระบบสังคมและวัฒนธรรมของไทยซึ่งเคยเป็นระบบแห่งความเอื้ออาทรผู้ย่อยทั้งผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เมตตาคุณาผู้ย่อย พรหมวิหารธรรมเป็นแนวทางสำหรับปัจเจกบุคคลเท่าๆ กับที่สังคหวัตถธรรมเป็นแนวทางสำหรับสังคมนั้น ได้กลายมาเป็นระบบอันจ้องฉลวยร้ายมีแกนอยู่ที่ทุนนิยมชนิดที่ปล่อยให้คนรวยและคนมีอำนาจกดขี่คนจนที่ไร้อำนาจกันอย่างทารุณยิ่งไปกว่านั้นลัทธิบริโภคนิยมที่แฝงมากับระบบทุนนิยม ยังได้ทำให้คนในสังคมไทยเกิดอาการคลั่งไคล้การดำเนินชีวิตตามอย่างฝรั่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบอเมริกัน รับเอาค่านิยมตะวันตกมาเป็นตัวกำหนดคุณค่าของตน ถือวัตถธรรมและความสำเร็จทางโลกก็ยะเป็นสรณะที่พึ่ง ดูถูกความคิดความอ่านของบรรพบุรุษ ดูถูกศาสนธรรมและวัฒนธรรมของตน ยกย่องกิน กาม เกียรติ ปฏิเสธความสะอาด ความสงบ ความสว่าง

ที่ร้ายที่สุดก็คือ การไม่เปิดโอกาสให้มีเสรีภาพทางด้านความคิดอย่างอิสระ เพื่อจะได้หาทางออกให้แก่อนาคตของชาติบ้านเมือง อันจะเป็นการทำให้หลุดพ้นจากรูปแบบอันเลวร้ายอย่างที่เป็นอยู่ โดยการจำกัดความคิดนี้เริ่มตั้งแต่สอนให้คิดเหมือนกันในโรงเรียนทุกระดับ ให้รับคุณค่าแบบวัตถุนิยมเป็นเกณฑ์ แม้แต่ตัวก็ต้องเหมือนกัน จบแล้วก็มีวิธีตั้งเข้ามารับราชการหรือทำงานกับห้างร้านบริษัทชนิดที่ให้โอนอ่อนผ่อนตามกับระบบอันจ้องฉลวย ไม่สามารถคงความเป็นตัวของตัวเองไว้ได้ ใครทำผิดไปจากค่านิยมที่สังคมกำหนดนี้ก็ถูกหาว่าบ้า เป็นต้น

สำหรับแนวทางแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยนั้น สฤกษ์ณีมีความเห็นว่าในเรื่องความไม่เจริญเติบโตอย่างแท้จริงของระบบประชาธิปไตย ต้องเริ่มจากการให้ความเคารพแก่ประชาชน โดยต้องมองไปยังประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของประชาชน การพยายามจะมีรูปแบบประชาธิปไตยที่เดินตามแบบอย่างชาติตะวันตกทุกประการ นับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 นั้นพิสูจน์แล้วว่าล้มเหลว ที่เป็นเช่นนี้เพราะเราไม่เคยลองพยายาม

ในวิถีทางที่เป็นของตัวเอง วิถีทางแห่งประชาธิปไตยของเรานั้นควรดูที่คณะสงฆ์ คณะสงฆ์เป็นแบบอย่างของประชาธิปไตย มีความเสมอภาคกันถ้วนทั่วในคณะสงฆ์ ทุกคนเป็นที่ป็นนึ่งกันหมด และแน่นอนว่าจุดมุ่งหมายของการรวมกลุ่มกันก็เพื่อปฏิบัติให้เข้าถึงอิสรภาพและเสรีภาพ แต่เสรีภาพในที่นี้มีใช้ในแบบปัจเจกชนอย่างของตะวันตก หากเป็นการมีเสรีภาพจากความทุกข์ สิ่งที่ทำทั้งหมดไม่ใช่เพื่อตัวเอง แต่เพื่อคนยากจนที่มีความลำบากยากแค้น เพื่อสิ่งแวดล้อม ให้ความเคารพผู้อื่นรวมทั้งคนที่มีความเห็นที่แตกต่างจากเรา พุดง่าย ๆ ก็คือ ความเป็นสากลนั้น มีอยู่ในคณะสงฆ์ เมื่อมองไปที่คณะสงฆ์แล้วจะไม่เห็นเฉพาะเพียงความเป็นไทยเท่านั้น จะเห็นถึงความเป็นพม่า สิงหล เขมร และลาวด้วย นอกจากนี้หากมีคณะสงฆ์เป็นแบบอย่างก็จะมีใจกว้างและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไปยังพี่น้องชาวมุสลิม พี่น้องชาวคริสต์ แม้กระทั่งกับคนที่ไม่นับถือศาสนาใดๆ เลย การมีคณะสงฆ์เป็นแบบอย่างในทัศนะของผู้ปกครองนั้น ก็จะทำให้เกิดความสนใจใคร่จะรู้จักประชาชนอย่างจริงจัง และเมื่อได้เรียนรู้จากประชาชน สิ่งต่างๆ ก็จะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่มีวิถีแบบไทยๆ เป็นพื้นฐานร่วมอยู่ด้วย ซึ่งก็จะเป็นการพัฒนาประชาธิปไตยที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทย

การพัฒนาประชาธิปไตยตามแนวทางดังกล่าว ซึ่งจะทำให้เกิดการเคารพในศักดิ์ศรีของเพื่อนมนุษย์และความมีน้ำใจไมตรีซึ่งกันและกัน รวมทั้งจะเป็นการกลับไปให้ความสำคัญต่อรากเหง้าและภูมิปัญญาแบบไทยนั้น ยังจะมีส่วนช่วยแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดีอีกด้วย เพราะประชาธิปไตยเป็นเรื่องของวิถีชีวิต เป็นความคิด ความอ่าน เป็นเรื่องของวัฒนธรรม เป็นเรื่องของสังคมและความยุติธรรม การมีความคิดแบบประชาธิปไตยที่ถูกต้องบนพื้นฐานของวิถีแบบไทยที่ดี ย่อมทำให้ผู้คนเข้าใจได้ว่าการดำเนินชีวิตแบบใดคือแบบอย่างที่ดีและเหมาะสมอย่างแท้จริงสำหรับตนเองและสังคม และยังได้นำมาสอดประสานกับการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในชีวิตประจำวันของประชาชนอย่างจริงจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลดตัณหา มานะ ทิฐิ ลง ก็จะทำให้วิถีชีวิตเป็นไปโดยสอดคล้องกับธรรมชาติมากยิ่งขึ้น เกิดความเอื้ออาทรต่อสัตว์โลกอื่นๆ รวมทั้งใส่ใจในสภาวะธรรมชาติรอบๆ ตัว อันจะเป็นการทำให้ความร่มร่อนเพราะต้องเผชิญกับความกดดันจากปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมของเราผ่อนคลายลงไปจากที่กำลังเป็นอยู่

นอกจากนี้การเท่าทันโทษจริต โลกจริต และโมหจริตหรือการเท่าทันต่อสิ่งเร้าต่างๆ ที่มากระตุ้นให้จิตใจของเราเผลอไปในทางมิชอบ โดยการปลุกฝังกันอย่างจริงจังทั้งในครอบครัวและผ่านสถาบันต่างๆ อย่าง โรงเรียน มหาวิทยาลัย สื่อมวลชน ฯลฯ นั้น ยังจะเป็นเกาะปกป้องคุ้มกันผู้คนจากลัทธิบริโภคนิยมอันเป็นต้นเหตุสำคัญของปัญหาต่างๆ มากมายที่เกิดขึ้นในสังคมไทยได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

ศรีศักร วัลลิโภดม

ศรีศักร (2536 : 59 – 61) มองว่า สังคมไทยในขณะนี้ทั้งในเมืองและชนบทมีการเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่ครบวงจร เพราะคนส่วนใหญ่ที่เป็นคนรุ่นใหม่เป็นคนรุ่นใหม่จริงๆ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี กลับกลายเป็นความเชื่อที่ทรงพลังมหาศาล ปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมเดิมที่ร้อยรัดคนไว้ด้วยความสัมพันธ์แบบพี่น้อง เครือญาติ เพื่อนฝูง และมิตรสหายที่มีการเคารพในเรื่องอาวุโสและความเป็นกันเองอย่างเสมอภาค มาเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่แสดงความแตกต่างทางชนชั้นในลักษณะสูงต่ำ ระหว่างผู้มีความมั่งคั่งและอำนาจกับผู้ที่ต้องพึ่งพาอาศัย จึงเกิดเป็นกลุ่มผลประโยชน์มากมายที่มักมีการขัดแย้งกันเป็นประจำ ซึ่งการหาข้อยุตินั้นก็มักเป็นเรื่องของการใช้วิถีทางการเมืองที่แอบแฝงไปด้วยรอยเล่ห์เพทุบายมาตัดสินและปิดเป็นกฎหมายของบ้านเมือง จนขาดความเป็นธรรมอยู่เนืองๆ จนกระทั่งกล่าวได้ว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่ละเมิด ทำลายกฎหมาย เมื่อเปรียบกับสังคมที่เจริญแล้วในที่ต่างๆ ของโลก

คนไทยกลายเป็นผู้ที่เป็บบัจเจกบุคคลที่สุดโต่ง พร้อมๆ กับการมีค่านิยมทางวัตถุแบบสุดโต่งด้วย ทั้งสองอย่างนี้ได้ทำให้คุณค่าของความเป็นมนุษย์ค่อยๆ เหือดแห้งไปอย่างน่าเป็นห่วง เมื่อเป็นเช่นนี้ความเชื่อในทางศาสนาและความเชื่อในเรื่องคุณธรรมและศีลธรรมที่มีบทบาทในการจรรโลงสังคมให้อยู่ด้วยกันอย่างราบรื่นก็หมดไป การสร้างวัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้นมาแทนที่ของเดิม จึงมีลักษณะเป็นการฆ่าตัวเอง (cultural suicide) มากกว่าที่จะทำให้มีการอยู่ร่วมกันอย่างราบรื่นเช่นแต่เดิม สิ่งที่เห็นชัดเจนว่าเป็นอัตวินิบาตกรรมทางวัฒนธรรมในสังคมไทยขณะนี้ ก็คือ

1. การทำลายสภาพแวดล้อมอันเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่มีขอบเขต การสร้างเขื่อนพลังงานไฟฟ้าตามแม่น้ำต่างๆ ทั่วราชอาณาจักร การตัดไม้ทำลายป่าทั้งเนื่องจากการสัมปทานป่าไม้ การลักลอบตัดไม้และการรุกป่าสงวน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นการทำลายระบบนิเวศที่มีความหมายต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์โดยตรง

2. การท่องเที่ยวที่มุ่งหวังรายได้ทางเศรษฐกิจ โดยที่ไม่พิจารณาในเรื่องคุณภาพและความดีงามในชีวิตวัฒนธรรม จนก่อให้เกิดการค้าประเวณีและโรคระบาดเอ็ดส์ที่ลุกลามใหญ่โตจนทำลายมนุษยชาติได้นั้น เป็นสิ่งที่คุกคามสวัสดิภาพของคนในสังคมไทยทุกคนในขณะนี้

3. การผลิตเฮโรอีนและการขายเฮโรอีนของกลุ่มบุคคลที่มีอิทธิพลที่เห็นแก่ตัวและชั่วร้าย เป็นสิ่งที่มีอยู่ในสังคมไทยและประเทศใกล้เคียงอย่างสืบเนื่อง ซึ่งไม่มีการปราบปรามกันอย่างจริงจัง ทำให้นับวันมีแต่จะแพร่หลายเพิ่มขึ้นทั้งภายในและภายนอกประเทศ

เพราะฉะนั้นอาจมองเห็นภาพรวมๆ ได้ว่า ประเทศไทยที่เป็นอยู่ขณะนี้มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่มั่งคั่งกว่าประเทศอื่นๆ หลายประเทศในภูมิภาคเอเชีย สมจริงดังคำกล่าวชมของบรรดาประเทศต่างๆ ที่มองเข้ามาอย่างผิวเผิน แต่แท้ที่จริงแล้วภายในสังคมไทยเองกลับอยู่ในขั้นวิกฤติ เพราะคนส่วนใหญ่ในสังคมได้ถูกกล่อมและมอมเมาจากลัทธิความเชื่อเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี ให้กลายเป็นบุคคลที่มองอะไรเพื่อตัวเอง เพื่อพวกพ้องตนเองในลักษณะที่เป็นปัจเจกบุคคลจนตกขอบ ชื่นชมและลุ่มหลงต่อความต้องการทางวัตถุ จนกลายเป็นการพัฒนาที่ไม่ได้คุณภาพของความเป็นมนุษย์ไป ดังเห็นได้จากช่องว่างและความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้งที่จะหาข้อยุติกันด้วยความรุนแรงในอนาคต อย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงได้

ทางแก้วิธีหนึ่งที่น่าจะได้ผลต่อวิกฤติดังกล่าวนี้ก็คือ การหันกลับมาให้ความสำคัญต่อความเชื่อทางจิตวิญญาณและศาสนา การที่ผู้คนในปัจจุบันเกิดความไม่มั่นคงทางจิตใจมากขึ้นก็เพราะไร้ศาสนา ความเป็นมนุษย์จะตกต่ำลงไปเรื่อยๆ ถ้าการพัฒนาสมัยใหม่ไม่มีการนำแนวทางที่ดีงามของศาสนาไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดก็ตามมาใช้ควบคู่กันไป ศาสนาจะช่วยฟื้นฟูความเป็นมนุษย์และการพัฒนาเพื่อการก้าวไปในอนาคตข้างหน้าอย่างได้สมดุล

สรุปแนวคิดของ 5 นักคิดชั้นนำ

จากแนวคิดของชัชอนันต์ สมุทวณิช, ธีรยุทธ บุญมี, ประเวศ วะสี, สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และศรีศักร วัลลิโภดม ที่ได้หยิบยกมานี้ เมื่อนำมาพิจารณาเปรียบเทียบกัน สามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญๆ ได้ดังนี้คือ

การเมืองการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยในบ้านเราที่ผ่านมานั้น ทั้งชัชอนันต์ ธีรยุทธ และสุลักษณ์ต่างมองเห็นว่ายังไม่มีความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง มีการผูกขาดหรือรวบอำนาจไว้ในมือของชนชั้นปกครองซึ่งก็ได้แก่บรรดานักการเมืองและข้าราชการ อันแสดงให้เห็นถึงการไม่เคารพหรือรับรองสิทธิในการปกครองและดูแลกำกับการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นด้วยตนเองของชุมชน ทำให้ชุมชนขาดอำนาจต่อรองและไม่สามารถเข้าร่วมกระบวนการตัดสินใจที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของตนกับฝ่ายรัฐได้ ไม่ว่าจะเป็นทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม - วัฒนธรรม โดยชัชอนันต์กล่าวด้วยว่า การผูกขาดอำนาจที่วันนี้ได้รับความร่วมมือจากกลุ่มทุนทั้งหลายเป็นอย่างดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มทุนเชื้อสายจีน เพราะคนเหล่านี้ต้องการใช้อำนาจรัฐมาช่วยปกป้องคุ้มครองรวมทั้งเพิ่มพูนฐานะและศักยภาพทางเศรษฐกิจของพวกเขา

ชัยอนันต์ยังได้ชี้ให้เห็นอีกว่า การที่ท้องถิ่นขาดกระบวนการประชาธิปไตยอย่างต่อเนื่อง อันเกิดจากการที่รัฐไม่มีความจริงใจในการกระจายอำนาจให้แก่ประชาชน ได้ก่อให้เกิดการพัฒนา อำนาจนอกระบบขึ้นมาในลักษณะอิทธิพลของมาเฟียหรือ "เจ้าพ่อ" ซึ่งในหลายแห่งนั้นได้กลายเป็น อำนาจที่ซ่อนอยู่ในอำนาจรัฐอีกทีหนึ่ง และนับวันอิทธิพลเถื่อนภายนอกนอกระบบการเมืองและ ระบบราชการนี้ก็ยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้น ในฐานะที่เป็นหัวคะแนนและผู้สนับสนุน พรรคการเมือง รวมทั้งองค์กรตัวแทนต่างๆ ในระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล

ส่วนเสรีภาพทางความคิดซึ่งจัดว่าเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดในการปกครองระบอบ ประชาธิปไตยนั้น สุลักษณ์และธีรยุทธได้สะท้อนออกมาในแนวคิดของพวกเขาว่า คนในสังคม ไทยได้ถูกจำกัดการใช้สิทธินี้เสมอมา กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ไม่มีการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ร่วม ใช้ความคิดอย่างอิสระในการหาทางออกให้แก่สังคมอย่างแท้จริง ความแตกต่างหลากหลายทาง ความคิดและอุดมการณ์เป็นสิ่งที่ชนชั้นปกครองไม่ปรารถนาให้เกิดขึ้นในสังคมไทย ธีรยุทธได้ กล่าวด้วยว่า ประวัติศาสตร์ทางการเมืองที่ผ่านมาบังคับให้คนในสังคมไทยต้องคิดแบบแยกหัว เป็นเผด็จการ - ประชาธิปไตย เป็นชาย - เป็นขวา เป็นอนุรักษ - ก้าวหน้า และแต่ละฝ่ายต่าง ปฏิเสธการดำรงอยู่พร้อมทั้งพยายามทำลายการดำรงอยู่ของอีกฝ่าย

นอกจากนี้การดำเนินกิจกรรมทางการเมืองที่สำคัญ อาทิ การมองปัญหาสังคม การกำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศ การตัดสินใจแก้ปัญหา ฯลฯ นั้น ทั้งชัยอนันต์ ธีรยุทธ ประเวศและสุลักษณ์เห็นว่า เรื่องเหล่านี้ล้วนอยู่ภายใต้การครอบงำของระบบราชการที่ไร้ ประสิทธิภาพ ขณะเดียวกันธีรยุทธชี้ว่าระบบราชการยังได้ถูกกดทับโดยระบบการเมืองจนทรุด ย่ำแย่ลงอีกทางหนึ่งด้วย ไม่เว้นแม้แต่ระบบยุติธรรมและการบังคับใช้กฎหมายไม่ว่าจะเป็นการ อัยการ ตำรวจ ก็ถูกแทรกแซงโดยการเมืองเช่นกัน ทำให้กฎหมายขาดความศักดิ์สิทธิ์ การบิดเบือนกฎหมายของบ้านเมืองนี้ ศรีศักรเห็นว่า ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่ละเมิดและ ทำลายกฎหมาย เมื่อเปรียบกับสังคมที่เจริญแล้วในที่ต่างๆ ของโลก

การเมืองในแบบตัวแทนประชาชนโดยผ่านการเลือกตั้งของประเทศไทยนั้น ชัยอนันต์ และธีรยุทธกล่าวว่ามีความชอบธรรมน้อยมาก เพราะการเลือกตั้งที่ผ่านมาเป็นการซื้อเสียงจาก ประชาชน พฤติกรรมดังกล่าวนี้นับว่าส่งผลเสียต่อเสถียรภาพของระบอบประชาธิปไตย เนื่องจาก ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกไม่ยอมรับหรือไม่มีความศรัทธาต่อนักการเมืองและสถาบันทาง การเมืองอื่นๆ ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมเอื้อให้เกิดสภาพดังที่ชัยอนันต์กล่าวไว้ว่าภาคประชาชนยังมี การจัดตั้งไม่ตื่นัก ซึ่งก็คงไม่ต่างกับความเห็นของธีรยุทธ เมื่อดูจากการที่เขาเสนอว่าต้องเร่งสร้าง สังคมและการเมืองของฝ่ายประชาชนให้เข้มแข็งขึ้นมาถ่วงดุลการรวบอำนาจของฝ่ายรัฐ

แต่ผลเสียที่สำคัญที่สุดของระบบการเมืองที่เงินเป็นตัวจักรสำคัญในการนำพาเข้าสู่ อำนาจนี้ ธีรยุทธและสุลักษณ์กล่าวว่า ก็คือการทุจริตคอร์รัปชันถอนทุนคืนของบรรดานักการเมือง ข้าราชการ และพวกห้องบริวาร ซึ่งเป็นอุปสรรคใหญ่หลวงต่อนโยบาย มาตรการ และการปฏิรูป โดๆ ที่มุ่งให้เกิดผลดีต่อประเทศ นอกจากนี้ธีรยุทธมองว่า เมื่อความเจริญก้าวหน้าทางราชการ ไม่ว่าจะ เป็นในสายพลเรือน ทหาร ตำรวจ รวมทั้งตำแหน่งทางการเมืองต่างๆ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับ ความรู้ความสามารถหรือผลงานและประสพการณ์ในการทำงาน แต่กลับไปอยู่ที่การวิ่งเต้นซื้อหา ด้วยเงินหรือการเป็นสมัครพรรคพวกของผู้ที่มีอำนาจในการแต่งตั้งแล้ว ก็ได้ส่งผลให้ระบบ คุณธรรมในการบริหารราชการแผ่นดินเสื่อมลง

สำหรับปัญหาเศรษฐกิจ และสังคม - วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในประเทศไทย นอกจากจะ เกิดจากความล้มเหลวของการดำเนินการทางการเมืองการปกครองแล้ว ที่สำคัญก็คือมาจากการถูกครอบงำโดยระบบเศรษฐกิจแบบเสรี (Free Economy) หรือทุนนิยม(Capitalism) โดย ในความเห็นของทั้งชัยอนันต์ ธีรยุทธ ประเวศ สุลักษณ์ และศรีศักรนั้น ระบบทุนนิยมเสรี ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนในสังคมไทยคือ มีการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมในชนบท ซึ่งในบางแห่งได้กลายเป็นสังคมเมืองอย่างขาดการควบคุมคุณภาพ และขณะเดียวกัน ก็เกิดปัญหาแออัดในสังคมที่เป็นเมืองอยู่แล้วมากขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำรง ชีวิตโดยมีแนวโน้มไปทางวัตถุนิยมและพึงพาสั่งอำนวยความสะดวกมากขึ้นเช่นกัน

การหันมาให้ความสำคัญแก่ความเจริญและความสุขที่เกิดจากวัตถุซึ่งก็คือการหลงติด ในลัทธิบริโภคนิยมนี้ ประเวศ สุลักษณ์ และศรีศักรได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ทำให้คนในสังคม ไทยหันมาเชิดชูวัฒนธรรมแบบตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบอเมริกันอย่างขาดการพิจารณา ไตร่ตรอง และการรับเอาค่านิยมตะวันตกมากำหนดคุณค่าของตน โดยหลงลืมรากเหง้าที่ฝังมา ในวิถีชีวิตแบบไทยที่สั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อมาหลายชั่วอายุคน เช่น ระบบแห่งความเอื้ออาทร หรือความสัมพันธ์แบบพี่น้อง เครือญาติ เพื่อนฝูงมิตรสหายที่มีการเคารพในเรื่องอาวุโสและ ความเป็นกันเองอย่างเสมอภาค การใช้หลักพุทธธรรมเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ฯลฯ นั้น ก็ได้ทำให้คุณค่าของความเป็นมนุษย์ในจิตใจของคนในสังคมไทยลดน้อยถอยลงเป็นลำดับ เมื่อเป็นเช่นนี้ความเชื่อในทางศาสนาและความเชื่อในเรื่องคุณธรรมศีลธรรมที่เคยมีบทบาทสำคัญ ในการจรรโลงสังคมไทยให้อยู่อย่างราบรื่นจึงค่อยๆ หดไป

การมีวัฒนธรรมใหม่ที่ขาดพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่ฝังมาของตนเองนี้ จึงมีลักษณะที่ ศรีศักรเรียกว่าเป็นการทำอัตวินิบาตกรรมหรือการฆ่าตัวตายทางวัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมใหม่ ดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดการทำลายสภาพแวดล้อมอันเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

อย่างไม่มีขอบเขต เป็นเหตุให้ระบบนิเวศที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของผู้คนเสื่อมสภาพลงทุกขณะ นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน ปัญหายาเสพติด ปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ปัญหาโรคระบาดเอชไอวีจากการเฟื่องฟูของการค้าประเวณี ฯลฯ อีกด้วย

ศรีศักรยังบอกอีกว่า การที่ลัทธิความเชื่อเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีได้มอมเมาให้คนส่วนใหญ่ในสังคมไทยกลายเป็นบุคคลที่มองอะไรเพื่อตนเองเพื่อพวกพ้องของตนเองในลักษณะที่เป็นปัจเจกบุคคลจนตกขอบนั้น ถ้าไม่ได้รับการเยียวยาอย่างถูกวิธี อาจนำไปสู่ความขัดแย้งรุนแรงจนกลายเป็นกบฏขึ้นได้ในอนาคต

ในสภาวะที่สังคมไทยเต็มไปด้วยปัญหามากมายนี้ ชัยอนันต์ชี้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่ควรสังเกตมากที่สุดก็คือการขยายตัวของชนชั้นกลาง เพราะการเปลี่ยนแปลงนี้จัดว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญทางการเมือง ชนชั้นกลางเป็นกลุ่มประชากรที่มีศักยภาพทางการเมืองสูง วัฒนธรรมทางการเมืองของชนชั้นกลางจึงเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นหลัก การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านอาชีพ และสภาพภาพทางสังคม เศรษฐกิจของประชาชน

สำหรับแนวทางแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ทางด้านการเมืองนั้น ข้อเสนอแนะสำคัญที่ธีรยุทธ ประเวศ และสุลักษณ์มองเห็นร่วมกันก็คือ การทำให้ประเทศไทยมีการปกครองที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง โดยการที่ภาครัฐต้องหันมาให้ความสำคัญแก่ประชาชนอย่างจริงจัง ไม่ผูกขาดหรือรวบอำนาจในลักษณะรวมศูนย์จนเกินไปอย่างที่เป็นการพลีสิทธิในการปกครองตนเองและการกำกับดูแลการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นด้วยตนเองของชุมชน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือต้องมีการปรับความไม่สมดุลทางอำนาจระหว่างรัฐกับสังคมเสียใหม่ โดยการตัดสินใจไม่ว่าจะในเรื่องใดก็ตามที่จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม รัฐจะต้องมีนโยบายและการปฏิบัติที่มีพื้นฐานมาจากความต้องการของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมอย่างแท้จริง และการที่จะเป็นเช่นนี้ได้ก็ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีการแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ พุดง่ายๆ ก็คือการเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงต้องเริ่มจากการให้มีประชาธิปไตยในวิถีคิดเสียก่อน

พร้อมๆ กันนี้ประเวศได้เสนอให้มีการลดบทบาทของระบบราชการลง และปลุกฝังอุดมการณ์ที่ส่งผลอย่างเป็นรูปธรรมให้ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ เกิดจิตสำนึกที่จะทำงานเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของประชาชน

ธีรยุทธยังได้เสนอแนะเพิ่มเติมตามแนวทางที่เรียกว่าพหุทางการเมืองว่า นอกจากจะยอมรับการเมืองแบบตัวแทนคือการเลือกตั้งในระดับต่างๆ แล้ว ยังต้องมีความจริงจังในการส่งเสริมให้เห็นความสำคัญของการเมืองทางตรง การเมืองภาคประชาชน การเมืองทางเลือก การประท้วง ฯลฯ ด้วยพหุการเมืองในลักษณะนี้จะช่วยทำให้เกิดการปฏิเสศการผูกขาดอำนาจของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่พยายามอ้างความชอบธรรมจากประชาธิปไตยแบบเลือกตั้ง

สำหรับปัญหาเศรษฐกิจ และสังคม - วัฒนธรรมนั้น การแก้ไขที่ประเวศ สุลักษณ์ และ ศรีสักร ได้เน้นย้ำก็คือ การหันกลับมาให้ความสำคัญแก่นวทางอันดั่งงามของศาสนา และนำมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต เพราะการถูกครอบงำโดยวัฒนธรรมตะวันตกซึ่งมีลักษณะเป็นวัตถุนิยมบริโภคนิยมนั้น ได้ทำให้สังคมไทยเจริญทางวัตถุแต่เพียงอย่างเดียว ขณะที่สภาพจิตใจของผู้คนกลับตกต่ำลง จนศรีสักรและประเวศกล่าวไว้ว่าอยู่ในลักษณะที่ความเป็นมนุษย์ได้ลดน้อยถอยลง การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในชีวิตประจำวันอย่างจริงจังโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การลดตัณหา มานะ และทิฐิลง จะทำให้การดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมไทยเป็นไปโดยสอดคล้องกับธรรมชาติ รู้จักประหยัดตัดความฟุ้งเฟ้อ เห็นความสำคัญของการใช้ชีวิตที่สุขสงบ มีความเอื้ออาทรและมีน้ำใจไมตรีซึ่งกันและกัน อันเป็นวิถีชีวิตที่เรียบง่ายดั่งงามที่บรรพบุรุษของเราเคยเป็นมา

ในส่วนของภาครัฐนั้น ประเวศมองว่าการแก้ไขปัญหาของประเทศจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของอุดมการณ์ที่เข้ากับลักษณะความเป็นไทยที่ดั่งงาม วิธีการที่นำมาใช้ต้องผนวกเข้ากับภูมิปัญญาแบบไทยอย่างเหมาะสม , การกระจายทรัพยากรไปยังท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศต้องเป็นไปอย่างยุติธรรม , มีการจัดการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่ดี , การพัฒนาชุมชนต้องกระทำอย่างจริงจัง , การตั้งจุดมุ่งหมายของการศึกษาก็ต้องมีความชัดเจน โดยให้รู้จักคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ทั้งของตนเองและผู้อื่น อันจะทำให้เกิดความเข้าใจและรับผิดชอบต่อสังคม และที่สำคัญก็คือ ต้องรักษาไว้ซึ่งสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นศูนย์รวมและเป็นเอกลักษณ์ของชาติ

ขณะที่ธีรยุทธให้ความสำคัญต่อการสร้างกลไกทางกฎหมายและกลไกทางสังคมที่ดีขึ้นมา เพื่อให้แต่ละส่วนรู้สึกว่าได้รับความยุติธรรม ได้รับโอกาสที่ใกล้เคียงกันในการพัฒนาตนเอง นอกจากนี้ยังต้องเน้นความแตกต่างหรือการให้โอกาสสร้างความแตกต่างด้วย อันจะนำไปสู่การเป็นสังคมที่มีพหุวัฒนธรรม หรือการยอมรับว่าในสังคมของเรานั้นมีคนกลุ่มย่อยๆ ที่มีชาติพันธุ์ต่างกันไป มีภาษา มีความเชื่อ มีขนบธรรมเนียมประเพณีแตกต่างกันออกไป ไม่มีเชื้อชาติบริสุทธ์ ภาษาบริสุทธ์ วัฒนธรรมบริสุทธ์ แต่มีการอยู่ร่วมกัน ขอให้มีผสมผสานสร้าง

เอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มย่อยๆ พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปไม่รู้จักจบสิ้น แนวคิดเช่นนี้จะทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นต่างๆ ในประเทศได้รับการยกฐานะให้มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าวัฒนธรรมกระแสหลักที่ถูกครอบงำโดยวัฒนธรรมตะวันตก

ธีรยุทธยังได้เสนออีกว่า พหุนิยมทางเศรษฐกิจที่ให้ความสนใจกับความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล วัฒนธรรม และสถาบันต่างๆ ของเรา และพัฒนาเศรษฐกิจตามความหลากหลายนี้ เป็นทางออกที่เหมาะสมกับสังคมไทย โดยอาจเน้นจุดที่เราแข่งขันกับคนอื่นหรือสร้างมูลค่าสูงสุดให้กับตัวเองได้ โดยไม่โน้มเอียงไปข้างเศรษฐกิจเกษตรเพียงอย่างเดียว หรือพัฒนาอุตสาหกรรมตามประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างไม่ดูสภาพความเป็นไปที่แท้จริงว่ามีความเหมาะสมกับเราหรือไม่

ทฤษฎีและแนวคิดด้านสื่อสารมวลชน

ทฤษฎีเชิงบรรทัดฐานของสื่อมวลชน

ในหนังสือชื่อ "Four Theory of the Press" คณะผู้เขียนคือ เฟรด ซีเบิร์ต, ทีโอดอร์ บีเตอร์สัน และวิลเบอร์ ชรามม์ (Siebert, Peterson and Schramm, 1956 : 35) ได้อธิบายไว้ว่า การทำความเข้าใจระบบสื่อสารมวลชนต้องดูจากเงื่อนไขทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม - วัฒนธรรม ในประเทศที่สื่อมวลชนดำเนินงานอยู่ ดังนั้นการที่ประเทศต่างๆ มีระบบสังคมและการเมืองที่แตกต่างกัน ระบบสื่อสารมวลชนจึงย่อมแตกต่างกันด้วย นักวิชาการทั้งสามได้แบ่งทฤษฎีเกี่ยวกับหนังสือพิมพ์และสื่อมวลชนที่ถูกเรียกว่าเป็น "ทฤษฎีเชิงบรรทัดฐานของสื่อมวลชน" อย่างกว้างๆ ออกเป็น 4 ทฤษฎี คือ

1. อำนาจนิยม
2. อิสระภาพนิยม หรือ เสรีนิยม
3. เบ็ดเสร็จนิยม หรือ โซเวียต - คอมมิวนิสต์
4. ความรับผิดชอบต่อสังคม

1. ทฤษฎีสื่อมวลชนอำนาจนิยม

หลักการสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ (McQuail, 1992 : 112)

- สื่อมวลชนจะต้องไม่กระทำการใดๆ ที่เป็นการบ่อนทำลายอำนาจรัฐ หรือสร้างความสับสนต่อกฎระเบียบที่รัฐวางไว้

- สื่อมวลชนจะต้องอยู่ภายใต้อำนาจรัฐ และส่งเสริมให้อำนาจรัฐมีความมั่นคง
- สื่อมวลชนจะต้องไม่ทำลายค่านิยมทางศีลธรรมและการเมืองของคนส่วนใหญ่
- การตรวจข่าวหรือเนื้อหาที่สื่อมวลชนนำเสนอ เป็นเรื่องที่ชอบธรรมเพื่อให้เป็นไปตามหลักการ
- การละเมิดอำนาจรัฐเป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ การเบี่ยงเบนจากนโยบายของรัฐหรือการละเมิดศีลธรรมถือเป็นความผิดทางอาญา
- นักสื่อสารมวลชนไม่มีความเป็นอิสระภายในองค์กรที่ตนสังกัด

2. ทฤษฎีสื่อมวลชนอิสระภาพนิยม หรือ เสรีนิยม

สรุปหลักการสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ (McQuail, 1992 : 115)

- สื่อมวลชนควรมีเสรีภาพในการนำเสนอข่าวและเนื้อหาต่างๆ โดยต้องไม่มีการตรวจสอบจากองค์กรใดๆ ก่อนการนำเสนอ
- การดำเนินงานด้านสื่อมวลชนควรเปิดกว้างให้แก่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลโดยไม่จำเป็นต้องมีใบอนุญาต
- การวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล ข้าราชการ หรือพรรคการเมือง (ที่ไม่เป็นการก้าวล่วงในเรื่องส่วนตัว หรือทำลายความมั่นคงของรัฐ) ไม่ควรถูกลงโทษทั้งในขณะนั้นและหลังจากนั้น
- ไม่ควรมีการบังคับให้ตีพิมพ์หรือเสนอข่าวสารและเนื้อหาใดๆ
- การเสนอความคิดเห็นที่ “ไม่ถูกต้อง” ก็ควรได้รับการปกป้องเช่นเดียวกับการเสนอข้อเท็จจริง
- ไม่ควรมีข้อจำกัดทางกฎหมายในการรวบรวมข้อมูลข่าวสารเพื่อนำเสนอสู่สาธารณะ
- ไม่ควรมีข้อจำกัดในการสื่อสารระหว่างประเทศ
- นักสื่อสารมวลชนควรมีอิสรภาพทางวิชาชีพแม้ภายในองค์กรของตน

3. ทฤษฎีสื่อมวลชนเบ็ดเสร็จนิยม หรือ โซเวียต - คอมมิวนิสต์

สรุปหลักการสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ (McQuail, 1992 : 119)

- การทำหน้าที่ของสื่อมวลชนจะต้องเป็นไปเพื่อผลประโยชน์และอยู่ภายใต้การควบคุมของชนชั้นกรรมาชีพ
- สื่อมวลชนจะต้องไม่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน

- สื่อมวลชนจะต้องมีบทบาทหน้าที่ต่อสังคมในเชิงบวก โดยการทำหน้าที่กล่อมเกลாதางสังคม ให้เป็นไปตามบรรทัดฐานที่กำหนดไว้ ให้การศึกษา ให้ข้อมูลข่าวสาร ให้การกระตุ้นเตือนและการระดมมวลชน
- ในการปฏิบัติหน้าที่ของสื่อมวลชนจะต้องตอบสนองความต้องการและความจำเป็นของผู้รับสารภายในกรอบของสังคม
- สังคมมีสิทธิตรวจสอบข่าวและเนื้อหาที่สื่อมวลชนนำเสนอ หรือใช้มาตรการอื่นๆ ทางกฎหมาย ในการป้องกันหรือลดโทษการนำเสนอหรือเผยแพร่ที่ต่อต้านสังคม
- สื่อมวลชนควรเสนอภาพสังคมและโลกที่สมบูรณ์ ถูกต้องและสอดคล้องกับหลักการของมาร์กซ์ – เลนิน
- สื่อมวลชนจะต้องสนับสนุนความเคลื่อนไหวของกลุ่มหัวก้าวหน้าทั้งภายในและนอกประเทศ

4. ทฤษฎีสื่อมวลชนความรับผิดชอบต่อสังคม

สรุปหลักการสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ (McQuail, 1992 : 117)

- สื่อมวลชนควรยอมรับและปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ที่มีต่อสังคม
- บทบาทหน้าที่นี้จะบรรลุเป้าหมายได้ก็ต่อเมื่อมีมาตรฐานทางวิชาชีพที่สูงในด้านการให้ข้อมูลข่าวสาร สัจจะ ความถูกต้อง ความเป็นกลาง และความเท่าเทียม
- ในการยอมรับบทบาทหน้าที่นี้ สื่อมวลชนควรควบคุมตนเองภายใต้กรอบของกฎหมายและสถาบันแห่งวิชาชีพสื่อมวลชน
- สื่อมวลชนควรหลีกเลี่ยงสิ่งที่จะนำไปสู่อาชญากรรม ความรุนแรง ความโกลาหล หรือการล่อลวงละเมิดชนกลุ่มน้อยในสังคม
- สื่อมวลชนควรมีลักษณะพหุนิยมและสะท้อนความหลากหลายของสังคม โดยเปิดโอกาสให้ทัศนะต่างๆ สามารถเข้าถึงสื่อมวลชนได้และให้สิทธิประชาชนในการตอบกลับไปยังสื่อมวลชน สังคมและสาธารณชนมีสิทธิคาดหวังการดำเนินงานที่มีมาตรฐานสูงของสื่อมวลชน และมีสิทธิเข้าแทรกแซงเพื่อความดีงามแก่สังคมโดยรวม
- นักสื่อสารมวลชนควรรับผิดชอบต่อสังคมไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการรับผิดชอบต่อนายจ้างและการตลาด

ต่อมาได้มีการเพิ่มเติมทฤษฎีเชิงบรรทัดฐานของสื่อมวลชนขึ้นมาอีกหลายทฤษฎี แต่ทฤษฎีที่มีความสำคัญ ได้แก่ ทฤษฎีสื่อมวลชนเพื่อการพัฒนา และทฤษฎีสื่อมวลชนการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเป็นทางการเป็นประชาธิปไตย

5. ทฤษฎีสื่อมวลชนเพื่อการพัฒนา

สรุปหลักการสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ (McQuail, 1992 : 121)

- สื่อมวลชนควรยอมรับและปฏิบัติภาระหน้าที่ในด้านการพัฒนาที่สอดคล้องกับนโยบายแห่งชาติ
- เสรีภาพของสื่อมวลชนได้ถูกเปิดช่องให้มีการจำกัดได้ ถ้าเป็นไปเพื่อความจำเป็นทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาสังคม
- สื่อมวลชนควรจัดลำดับความสำคัญของเนื้อหา โดยให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมของชาติ และภาษาประจำชาติก่อน
- สื่อมวลชนควรให้ความสำคัญกับข่าวและข้อมูลของประเทศกำลังพัฒนาที่มีภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และการเมือง ใกล้เคียงกับประเทศของตน
- นักสื่อสารมวลชนควรมีความรับผิดชอบต่อเสรีภาพในการรวบรวมและเผยแพร่ข่าวสาร
- เพื่อประโยชน์ในการพัฒนา รัฐมีสิทธิที่จะแทรกแซงหรือจำกัดการทำหน้าที่ของสื่อมวลชน โดยอาจใช้การตรวจข่าวและเนื้อหาที่สื่อมวลชนนำเสนอ หรือให้เงินสนับสนุนและเข้าควบคุมสื่อมวลชนโดยตรง

6. ทฤษฎีสื่อมวลชนการเข้ามีส่วนร่วมอย่างเป็นประชาธิปไตย

สรุปหลักการสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ (McQuail, 1992 : 123)

- ประชาชนแต่ละคนและชนกลุ่มน้อยในสังคมมีสิทธิที่จะเข้าถึงสื่อมวลชนและได้รับการบริการจากสื่อมวลชนตามความจำเป็นของตนเอง
- องค์กรและเนื้อหาของสื่อมวลชนไม่ถูกควบคุมทางการเมืองและการบริหารราชการแบบรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง
- สื่อมวลชนควรดำรงอยู่เพื่อผู้รับสารเป็นอันดับแรก ไม่ใช่เพื่อองค์กรสื่อมวลชน หรือผู้ประกอบการวิชาชีพนี้ รวมทั้งผู้ให้การสนับสนุนต่อธุรกิจของสื่อมวลชน
- กลุ่ม องค์กร และชุมชนท้องถิ่น ควรมีสื่อมวลชนของตนเอง
- สื่อมวลชนที่มีขนาดเล็ก มีปฏิสัมพันธ์ และมีการเข้ามามีส่วนร่วมนั้น ดีกว่าสื่อมวลชนขนาดใหญ่ที่มีลักษณะเป็นการสื่อสารทางเดียวและเป็นวิชาชีพมากเกินไป
- ความต้องการทางสังคมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับสื่อมวลชนไม่สามารถแสดงออกมาได้ดีพอ โดยผ่านความต้องการของผู้บริโภคแต่ละคนหรือผ่านรัฐ หรือผ่านสถาบันหลักของรัฐ
- การสื่อสารมีความสำคัญมากเกินกว่าที่จะปล่อยให้เป็นเรื่องเฉพาะของคนประกอบวิชาชีพนี้

แนวคิดบทบาทหน้าที่ทางสังคมของสื่อมวลชน

เดนิส แม็คควอล (Denis McQuail) นักวิชาการชาวอังกฤษเจ้าของหนังสือทฤษฎีการสื่อสารที่ได้รับการยอมรับหลายเล่ม ได้สรุปความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับภาระหน้าที่ "อันพึงประสงค์" ของสื่อมวลชนไว้ 5 ประการ ดังนี้คือ (McQuail , 1992 : 71)

1. การให้ข้อมูลข่าวสาร

- การให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเหตุการณ์และภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมและในโลก
- ชี้ให้เห็นถึงสัมพันธภาพแห่งอำนาจ
- สนับสนุนให้เกิดนวัตกรรม การปรับตัว และความก้าวหน้า

2. การประสานสัมพันธ์

- อธิบาย ตีความ และวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับความหมายของเหตุการณ์และข้อมูลข่าวสาร
- สนับสนุนอำนาจรัฐและบรรทัดฐานที่ได้รับการยอมรับ
- ทำให้เกิดการกลมเกลียวทางสังคม
- ประสานกิจกรรมต่างๆ ทางสังคมเข้าด้วยกัน
- ทำให้เกิดความเห็นพ้องต้องกัน
- จัดระเบียบความสำคัญก่อนหลัง และชี้ให้เห็นสถานการณ์ทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กัน

3. ความต่อเนื่อง

- แสดงออกซึ่งวัฒนธรรมหลักและตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมย่อยและการพัฒนาวัฒนธรรมใหม่
- ริเริ่มและรักษาไว้ซึ่งค่านิยมพื้นฐานของคนทั่วไป

4. ความบันเทิง

- ให้ความรื่นเริง ความเพลิดเพลิน รวมทั้งวิธีการพักผ่อนหย่อนใจ
- ลดความตึงเครียดทางสังคม

5. การระดมชน

- การรณรงค์เพื่อกิจกรรมทางการเมือง สงคราม การพัฒนาเศรษฐกิจ การทำงานและบางครั้งเพื่อศาสนกิจ

อีกแนวคิดหนึ่งเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนต่อสังคมก็คือ (สุมน อยุ่สิน, 2539: 290 – 294)

1. หน้าที่เสนอข่าวสาร โดยรายงานเหตุการณ์หรือสภาพแวดล้อมในสังคมให้ประชาชนทั่วไปได้รับทราบ เช่น

- เตือนให้ทราบว่าจะมีภัยธรรมชาติหรือภัยอันตรายอย่างใดเกิดขึ้นบ้างในสังคม เพื่อสังคมจะได้เตรียมพร้อมรับมือป้องกันและแก้ไขสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้น
- ให้ข่าวสารที่เื้อออำนาจแก่การดำเนินกิจกรรมและธุรกิจประจำวันของผู้คนในสังคม เพื่อให้กิจกรรมดังกล่าวดำเนินไปอย่างราบรื่น
- ให้ข่าวสารที่ตอบสนองของความอยากรู้อยากเห็นของประชาชน ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ อาชญากรรม การจราจร การศึกษา บันเทิง ฯลฯ
- เผยแพร่ข่าวสารเกี่ยวกับพฤติกรรมเบี่ยงเบนหรือการกระทำที่ผิดต่อบรรทัดฐานจารีตประเพณี และศีลธรรมอันดีของประชาชน เพื่อทำหน้าที่ควบคุมความประพฤติของประชาชนให้อยู่ในกรอบประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงานของสังคม

2. หน้าที่เสนอความคิดเห็น ในการเสนอข่าวของสื่อมวลชนนั้นจะเน้นรายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างตรงไปตรงมา ส่วนหน้าที่เสนอความคิดเห็นจะแตกต่างออกไปคือเป็นการอธิบายเหตุการณ์จากทัศนะของสื่อมวลชน ซึ่งอาจเป็นไปในทำนองชักชวนให้ประชาชนคล้อยตามหรือเป็นเพียงการเสนอแนะให้ประชาชนตัดสินใจเอง โดยจะปรากฏในรูปของบทบรรณาธิการ บทความ การวิเคราะห์ เป็นต้น ซึ่งมีผลดีคือ

- จะทำให้ประชาชนเข้าใจสถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างถูกต้องและลึกซึ้งรอบด้านกว่าการรับทราบจากข่าวเพียงอย่างเดียว
- กระตุ้นให้ประชาชนมีความกระตือรือร้นทางการเมือง และมีความสนใจกิจกรรมเพื่อส่วนรวมต่างๆ มากขึ้น เพราะได้รับทราบความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ในการตัดสินใจ

3. หน้าที่บริการด้านการศึกษา สื่อมวลชนจะเข้ามามีบทบาทในด้านนี้โดย

- เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง เพราะเป็นแหล่งให้บริการข้อมูลที่เป็นสาระความรู้อันเปิดกว้างแก่คนในสังคมทุกเพศทุกวัยและทุกระดับชั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นสถาบันที่ให้บริการการศึกษาแบบต่อเนื่องแก่มวลชนจำนวนมาก

- เป็นสถาบันหนึ่งที่ช่วยรักษาเอกลักษณ์วัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของสังคมให้ยั่งยืนถาวร เพราะเป็นสื่อกลางการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ด้วยการทำหน้าที่บันทึกและอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมเอาไว้

4.หน้าที่บริการบัณฑิต หน้าที่นี้ก่อให้เกิดผลดีต่อสังคมและประชาชนทั่วไป คือ

- ให้ความเพลิดเพลิน สนุกสนาน
- ช่วยลดความตึงเครียดในสังคม

แนวคิดการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง

การสื่อสารเพื่อเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็งอาจกระทำได้โดยอาศัย 4 ยุทธศาสตร์หลัก คือ (แมทิวส์, 2540 : 15 -18)

1) การกำหนดประเด็นปัญหาโดยใช้การมีส่วนร่วมของชุมชน

คือการเปิดโอกาสให้ประชาชนขบคิดกับปัญหา ไม่เพียงแต่จากแง่มุมผลประโยชน์ของตนเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงผลประโยชน์ของคนอื่นด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดสำนึกในชะตากรรมร่วม และถือเป็นขั้นแรกของการนำประชาชนไปสู่สำนึกการแบกรับและร่วมแก้ไขปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นกับชุมชนของตน โดยอาจจะเริ่มจากการกำหนดประเด็นปัญหาและการพรรณนาประเด็นปัญหาดังกล่าวเชื่อมโยงกับประสบการณ์ของครอบครัวและชุมชน ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้คนได้ขบคิดวิธีการในการจัดการกับปัญหาดังกล่าว จากนั้นจึงพยายามวางกรอบหรือเชื่อมโยงประเด็นปัญหาเข้ากับแนวทางหรือวิธีการแก้ไขปัญหาแต่ละวิธีการ

2) การสร้างทางเลือกให้กับชุมชนโดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์

การกำหนดและวางกรอบประเด็นปัญหาร่วมของชุมชน เป็นขั้นเริ่มต้นของการสร้างความสัมพันธ์เชิงสาธารณะ ทั้งนี้เพราะการสร้างทางเลือกร่วมกันย่อมเป็นหนทางไปสู่การดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาร่วมกัน แต่สิ่งนี้ทำได้ไม่ง่ายและต้องเผชิญกับความขัดแย้งอย่างเลี่ยงไม่ได้ เพราะคนในชุมชนแต่ละคนมองสิ่งที่มีคุณค่าต่อตนเองและต่อชุมชนไม่เหมือนกัน การกำหนดทางเลือกสาธารณะหรือทางเลือกของชุมชนจึงจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการสนทนาพูดคุยอย่างพินิจพิเคราะห์ (deliberative dialogue) ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เข้าร่วมสนทนาต่างเข้าร่วมด้วยฐานะที่เท่าเทียมกัน คือ ต่างก็เป็นพลเมืองเหมือนกัน และก็ต่อเมื่อผู้เข้าร่วมสนทนานั้นต่างมีโอกาสและเวลาซึ่งและไตร่ตรองทัศนคติที่ตนจะนำเสนอ ไม่ว่าจะที่คนนั้นจะสนับสนุน

หรือขัดแย้งกับทัศนคติของตนเอง การสนทนาอย่างพินิจพิเคราะห์เป็นการสร้างสำนึกความเป็นไปได้ของการดำเนินกิจกรรม ซึ่งเป็นตัวช่วยเสริมสร้างพลังรวมหมู่ในการดำเนินกิจกรรมตามที่ตัดสินใจ

3) การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ

กิจกรรมสาธารณะไม่มีจุดเริ่มต้นและจุดจบตายตัว คือ อาจจะเริ่มจากจุดไหนก็ได้และจบลงที่จุดไหนก็ได้เช่นกัน และเป็นกิจกรรมที่ระดมพลังรวมหมู่ของประชาชน มีความหลากหลายและเกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมาก เช่น การฟื้นฟูสวนสาธารณะ การทำความสะอาดปลูกต้นไม้ หรือการสร้างรั้วโดยเหล่าเพื่อนบ้าน เป็นตัวอย่างหนึ่งของกิจกรรมสาธารณะ เพื่อนบ้านที่ร่วมกันฟื้นฟูสวนสาธารณะมีปฏิสัมพันธ์กันในแนวระนาบ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์อย่างเคียงบ่าเคียงไหล่กัน คือ ต่างคนต่างมาสัมพันธ์กันในฐานะพลเมืองเหมือนกัน กล่าวในแง่หนึ่งกิจกรรมสาธารณะมิได้ก่อเกิดจากผลการวางแผนบริหารจัดการ มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และมิได้เกิดจากแรงบันดาลใจของอำนาจวิเศษ แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ ซึ่งนำมาซึ่งการกำหนดแนวทางทั่วไปของการดำเนินกิจกรรมเผยให้เห็นผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องเนื่องกันของผู้เข้าร่วมและเป้าหมายที่อาจจะร่วมกันได้ อย่างไรก็ตาม กิจกรรมสาธารณะและกิจกรรมของภาครัฐหรือกิจกรรมของสถาบันต่างๆ เป็นกิจกรรมที่ช่วยเสริมพลังให้แก่กันและกัน เพื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่บีบรัดมากกว่าจะเป็นกิจกรรมที่ขัดแย้งหรือทดแทนกันและกัน

4) การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ

หากประสงค์ให้ความสัมพันธ์เชิงสาธารณะคงอยู่ยาวนาน จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน คือให้พวกเขาเป็นคนตัดสินใจว่าความพยายามและกิจกรรมที่ดำเนินการใดที่มีประโยชน์และมีคุณค่าอย่างแท้จริงต่อชุมชนของพวกเขา การกระทำดังกล่าวเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนประเมินและปรับเปลี่ยนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง กล่าวโดยสรุปการประเมินกิจกรรมสาธารณะเรียก้องการมีส่วนร่วมประเมินของประชาชนหรือคนในชุมชน มากกว่าแผนกระดาษที่รายงานโดยผู้เชี่ยวชาญ

หลักจรรยาบรรณของนักสื่อสารมวลชน

สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย (ในปัจจุบันได้ยุบรวมเข้ากับสมาคมนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทยเป็น "สมาคมนักข่าวนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย") ซึ่งเป็นสมาคมที่มีบทบาทและมีความสำคัญมากที่สุดในจำนวนหลายสมาคมที่เกี่ยวข้องข้องกับสื่อมวลชนในประเทศไทย

นั้น ได้พยายามกำหนดให้นักสื่อสารมวลชนประเภทหนังสือพิมพ์ซึ่งรวมไปถึงนิตยสารวิเคราะห์ข่าวรายสัปดาห์ตระหนักถึงภาระหน้าที่ของตนที่ต้องรับผิดชอบต่อประชาชนและวิชาชีพ ดังนี้

1. จะต้องส่งเสริมและรักษาไว้ซึ่งเสถียรภาพของการเสนอข่าวและความคิดเห็น
2. จะต้องให้ประชาชนทราบข่าวเฉพาะที่เป็นจริง การเสนอข่าวใดๆ ออกพิมพ์โฆษณาเผยแพร่ ถ้าปรากฏว่าไม่ตรงต่อความเป็นจริง ต้องรีบจัดการแก้ไขให้ถูกต้องโดยไว
3. ในการจะให้ได้ว่าข่าว ภาพ หรือเอกสารอย่างใดมาเป็นของตน เพื่อประโยชน์ต่อการเสนอข่าว จำต้องใช้วิธีสุภาพและซื่อสัตย์เท่านั้น
4. จำต้องเคารพในความไว้วางใจของผู้ให้ข่าว และรักษาไว้ซึ่งความลับของแหล่งข่าว
5. จำต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนโดยมุ่งหวังต่อสาธารณประโยชน์ ไม่ให้ตำแหน่งหน้าที่แสวงหาประโยชน์ส่วนตัว หรือหมุ่คณะใด ๆ โดยไม่ชอบธรรม
6. จำต้องไม่กระทำการอันเป็นการบั่นทอนเกียรติ หรือความสามัคคีของเพื่อนร่วมวิชาชีพ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในครั้งนี้เป็นอย่างมากคือ งานวิจัยของอรสา ศรีสุขเสริม (2538) เรื่อง “แนวคิดทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ของเปลว สีเงิน: วิเคราะห์จากบทความในหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ” (ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพผสมผสานการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณที่มุ่งศึกษา “ตัวบท” ของบทความของเปลว สีเงิน จากคอลัมน์ “สะบัดปากกา ตีแฉกหน้า” ในหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ โดยวิเคราะห์ตามแนวคิดของนักวิจารณ์หลายคนทั้งทางด้านสังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และรัฐศาสตร์ รวมทั้งจากประสบการณ์ชีวิตของเปลว สีเงิน และความคิดเห็นที่มีต่อตัวเขาของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเขา ส่วนทฤษฎีที่ใช้ในการพิจารณาถึงภาระหน้าที่ของบทความของเปลว สีเงินในงานวิจัยนี้ก็คือ ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมและทฤษฎีเชิงบรรทัดฐานของสื่อมวลชนเริ่มแรก) โดยระเบียบวิธีวิจัยในงานวิจัยของอรสา ได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวทางสำคัญของระเบียบวิธีวิจัยในการวิจัยครั้งนี้ โดยมีการปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมเพื่อความเหมาะสม

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในครั้งนี้คือ

- งานวิจัยของอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ (2528) เรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในทศวรรษของ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์” ที่มีเนื้อหาโดยสรุปได้ดังนี้คือ ในช่วงปี พ.ศ. 2509 - 2520 งานเขียนของนิธิมีเพียง 4 ชิ้นเท่านั้น บทความชิ้นแรกคือ “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับกิจกรรมนอกหลักสูตรของจุฬาฯ” ที่เขียนขึ้นในปี พ.ศ.2509 นั้น นิธิได้เสนอให้มีการปรับปรุงกิจกรรมของ

มหาวิทยาลัย เช่น งานรับน้อง , งานฟุตบอลประเพณีจุฬาฯ - ธรรมศาสตร์ เป็นต้น เนื่องจากกิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ไม่ค่อยจะมีประโยชน์เพราะไม่ตอบสนองจุดมุ่งหมายที่ก้าวหน้า เขาเห็นว่ากิจกรรมในมหาวิทยาลัยควรจะเป็นประโยชน์ในด้านเสริมสร้างความรู้ให้แก่ นิสิตนักศึกษาเพื่อไปเผชิญกับโลกภายนอกได้ดีกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ในปี พ.ศ.2512 บทความ "ปัญญาชนไทย" ของนิธียังคงสะท้อนความไม่พอใจของเขาต่อสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาของไทย โดยเขาเห็นว่ามหาวิทยาลัยยังไม่มีความสามารถพอที่จะผลิตปัญญาชนให้มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมได้ ในปีเดียวกันนี้นิธียังได้เขียนบทความอีกชิ้นหนึ่งด้วยคือ "สมเด็จพระ กรมดำรงราชานุภาพกับอาโนลด์ ทอยน์บี" บทความนี้กล่าวถึงการศึกษาประวัติศาสตร์ของสายดำรงราชานุภาพว่า มักจะอธิบายว่าประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของบุคคลเพียงไม่กี่คนที่ เป็นชนชั้นปกครอง จนทำให้ไม่สนใจจะอธิบายระบบและสภาวะแวดล้อมของสังคมในขณะนั้น ซึ่งนับเป็นการให้ความสำคัญกับมหาบุรุษจนเกินจริง และในปี พ.ศ.2513 งานเขียนของนิธิต่าง ปรากฏออกมาในรูปของแผ่นปลิวคำบรรยายที่ใส่สอนนักศึกษาประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัย เชียงใหม่คือ "ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก"

ในช่วงปี พ.ศ.2520 – 2525 ซึ่งเป็นระยะเวลาหลังจากที่นิธิสำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยมิชิแกน ประเทศสหรัฐอเมริกา งานเขียนของเขาได้เพิ่มทั้งปริมาณ และคุณภาพไปสู่จุดเดียวกันคือ "เน้นความเปลี่ยนแปลงของสังคมทั้งหมด" ที่เด่นๆ ได้แก่ "ศรีเทพรามนคร" ซึ่งถูกเผยแพร่ออกมาในปี พ.ศ.2521 ในงานเขียนชิ้นนี้นิธิต่างเสนอภาพ การเปลี่ยนแปลงของสังคมในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นว่า ก่อนที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจะปฏิรูประบบการเมืองการปกครองนั้น ได้มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป อย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา จนอาณาจักรของไทยแห่งนี้กลายเป็นราชอาณาจักรที่มีการรวมศูนย์กลางและมีความซับซ้อนของระบบการปกครองอยู่พอสมควรก่อนหน้าแล้ว ดังนั้น กฎหมายและพระราชบัญญัติที่ออกมาในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงไม่ได้ทำให้ อยุธยาเปลี่ยนโฉมหน้าไปในพริบตาอย่างที่เข้าใจกันแต่เดิม นิธิไม่ได้หยุดยั้งการคลี่คลายสังคม ไทยแค่สมัยอยุธยาตอนต้นเท่านั้น ในปีเดียวกันนี้งานเขียนของเขาชื่อ "ประวัติศาสตร์สมัย รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา" ยังได้อธิบายประวัติศาสตร์อยุธยาทั้งคู่ด้วย ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ตอนต้น และได้อธิบายประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย ประวัติศาสตร์อยุธยาทั้งคู่ โดยใช้หลักฐานชั้นต้นที่สำคัญที่สุดคือพระราชพงศาวดารทุกฉบับ คำอธิบายของเขาต่อเหตุผลสำคัญที่ทำให้มีการ "ชำระ" พงศาวดารเกิดขึ้นก็คือ โลกทัศน์ของ ชนชั้นนำในสมัยนั้นได้เปลี่ยนไป โดยหันมาเน้นที่ความมีเหตุมีผลหรือความเป็น "พุทธ" ที่แท้จริง ของสถาบันพระมหากษัตริย์ แทนการเน้นเรื่องอำนาจลึกลับหรืออิทธิปาฏิหาริย์อย่างในสมัย

อยุธยา การชี้ให้เห็นโลกทัศน์ที่กำลังเปลี่ยนแปลงในความคิดของคนไทยชั้นสูงนี้ยังได้ถูกตอกย้ำอีกด้วยบทความ “โลกของนางนพมาศ” ในปี พ.ศ. 2522 และ “สุนทรภู่ : มหากวีกระฎุมพี” ในปี พ.ศ. 2524 ในงานเขียนชิ้นหลังนี้นิธิยังได้เสนอภาพ “สังคมกระฎุมพี” สมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่เต็มไปด้วยการค้าให้เห็นอย่างชัดเจน ก่อนจะสรุปว่าสาเหตุที่งานของสุนทรภู่ได้รับความนิยมอย่างมาก ก็เพราะมีรากฐานอย่างอื่นมาสนับสนุนกล่าวคือ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม ในปี พ.ศ. 2525 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถูกขยายความอย่างเป็นระบบและลึกซึ้งอีกครั้งใน “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมสมัยต้นรัตนโกสินทร์”

ในช่วงปี พ.ศ. 2526 – 2528 นิธิหันมาสนใจสิ่งที่เรียกว่า “รัฐชายขอบ” ทางตอนใต้ของไทย โดยพยายามจะสานต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมทั้งหมดให้มารับได้กับยุคปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 (ซึ่งเขากล่าวไว้ว่าเป็นยุคระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เต็มรูป) จนถึงยุคปัจจุบัน ดูได้จากบทความ “คติเกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทยจากวรรณกรรมบั้งไฟ” ในปี พ.ศ. 2526 และจากบทความ “จากรัฐชายขอบถึงมลฑลเทศาภิบาล : ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต” ในปี พ.ศ. 2527 ในบทความทั้งสองชิ้นนี้นิธิได้แสดงทัศนะที่ว่าความเปลี่ยนแปลงในศูนย์กลางการปกครองจะมีผลกระทบต่อรัฐชายขอบไม่มากนัก ในปี พ.ศ. 2528 นิธิยังคงพยายามอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยจากจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญถึงสองยุคคือ ยุคปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 และยุคเปลี่ยนแปลงการปกครองปี พ.ศ.2475 ดังปรากฏในบทความ “ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง”

ผลงานการศึกษาของอุกฤษฏ์ในเรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในทัศนะของ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์” นี้ ช่วยทำให้ผู้วิจัยได้รับทราบข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับนิธิโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลงานทางด้านวิชาการของเขา อันมีประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นอย่างมาก

- งานวิจัยของ จิรพร วิทย์ศักดิ์พันธุ์ เรื่อง “เมืองไทยในความคิดและความใฝ่ฝันของ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์” ที่มีบทสรุปถึงภาพสังคมไทยในความใฝ่ฝันของนิธิว่าเป็นสังคมที่ประชาชนมีเสรีภาพและหน้าที่ความรับผิดชอบไปพร้อมๆ กัน คนในสังคมมีความรู้และมีวิจารณ์ญาณ สามารถช่วยเหลือเกื้อกูลและเอื้อประโยชน์สุขแก่กัน รัฐคือผู้จัดการ ไม่ใช่ผู้ปกครอง ประชาชนมีองค์การประชาสังคมที่จะควบคุมจัดระเบียบกันเองด้วยจริยธรรมและศีลธรรมภายใต้กรอบของวัฒนธรรม กฎหมายมีไว้เพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน และระหว่างคนกับธรรมชาติ

จากการศึกษาของจิพรในเรื่อง “เมืองไทยในความคิดและความใฝ่ฝันของศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์” นี้ ทำให้ผู้วิจัยได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับนิธิเพิ่มขึ้นอีกหลายด้าน อันเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยของผู้วิจัยไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าประโยชน์ที่ได้รับจากงานวิจัยการของอุกฤษฏ์